

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*

ЛИНГВИСТИКА И ПОЕТИКА „ТАМНИХ МЈЕСТА” У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ” КАО МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВ

*170 година ојкако је најисан и објављен
„Горски вијенац” (1846/1847 — 2016/2017)*

Апстракт: У овом раду, на примјерима из Његошевог *Горској вијенца* и оде посвећене Карађорђу а штампане уз прво издање спјева (ода је написана на Нову годину, 1/13. јануара 1847, а спјев објављен у фебруару 1847), разматрају се „тамна мјеста” у пјесничком тексту и специфичности њихове текстолошке интерпретације. Циљ рада је да буде прилог тумачењу четири „тамна мјеста” у Његошевом спјеву и теоријском образложењу појма и термина поезика „тамних мјеста”.

Кључне ријечи: Петар II Петровић-Његош, спјев *Горски вијенац*, ода „Нек се овај вијек горди над свијема вјековима...”, лингвистика „тамних мјеста”, поезика „тамних мјеста”, функционална перспектива реченице, версификација

0. Лингвистика и поезика „тамних мјеста” као комплементарни метод. — Нејасно или недовољно јасно мјесто, које се тумачило или се може тумачити на два (или на више) начина, добило је метафорични назив „тамно мјесто”.

Разрјешење односно (про)тумачење конкретног „тамног мјеста” (а требало би наставити метафору па рећи: његово „освјетљење”) у принципу је мултидисциплинарно: поред лингвистике, оно обухвата

* Радмило Н. Маројевић, Паневропски универзитет Апеирон у Бањој Луци, Факултет филолошких наука

** Рађено у оквиру славистичког научног пројекта о компаративно-историјском, конфронтативном и типолошком проучавању словенских језика, књижевности и култура на Паневропском универзитету Апеирон у Бањој Луци.

филологију, текстологију и културну историју. Ако је ријеч о пјесничком дјелу у стиху, „тамно мјесто” мора бити освијетљено и са аспекта версификације.

Ми смо увели терминолошку иновацију поетика „тамних мјеста”, сматрајући да се аргумент пјесничке структуре текста мора узети као посебни (и завршни) ниво анализе.

Ту иновацију најприје смо примијенили у анализи стихова *Горској вијенца*, у два рада који су написани у години обиљежавања Његошевог јубилеја 2013. године, а овим радом их проширујемо на још два Његошева „тамна мјеста”. Њих повезује, између осталог, то што се два контекста завршавају, а један почиње обликом *йокољења* [види тт. 1, 2, 4] и то што се двома од њих завршавају два знаменита монолога, један владике Данила а други игумана Стефана [види тт. 2, 3].

1. „Јунаштво је цар зла свакојега.” — Предмет првог рада из ове мини-серије о лингвистици и поетици „тамних мјеста” *Горској вијенца* (спјев је написан 1846, а изашао је из штампе у фебруару 1847) јесте значење 605. стиха и структура синтаксичке цјелине коју чине стихови 605–608, које изговара Вук Мићуновић (његова пета реплика). Стихови су у првом издању овако наведени: Јунаштво є царъ зла свакоєга — / — А и пиће најслађе душевно, / Коіємъ се пјане поколѣня — [Петровић-Његош 1847: 23].

У нашем критичком издању *Горској вијенца*, чији су принципи израде описани у раду [Пејановић 2012], стихови 605–607. *Горској вијенца* обрађени су у „Текстологији Горског вијенца” објављеној као прилог у саставу критичког издања, у посебном одјељку поглавља „Фразеолошка реконструкција”: 6.13. *Јунаштво је цар зла свакојега — / а и ѿиће (ј)е најслађе душевно* [Маројевић 2005^а: 668–678]. У том издању смо историју питања о тумачењу овог мјеста у досадашњим коментарима спјева, критикама тих коментара и у специјалној литератури подробно размотрили и опширно цитирали. Сва тумачења наведеног „тамног мјеста” класификовали смо у оквиру двије групе: једни су сматрали да 605. стих значи ‘јунаштво је највеће зло’, а други — ‘јунаштво је јаче од сваког зла’. Ово друго тумачење смо прихватили поткријепивши га новом аргументацијом.

У критичком издању у коме смо објавили монографско истраживање „Текстологија Горског вијенца” [Петровић-Његош 2005: 72], као и у издању без поменутог прилога [Петровић-Његош 2004: 66], стихови се дају само са (селективном) прозодијском интерпрета-

цијом. При томе се, за разлику од ранијих издања, два наредна стиха који са претходним чине једну синтаксичку цјелину од њега одвајају повлаком.

Ти стихови заслужују општи коментар, који смо ми у наведеном одјелку „Текстологије” и дали, али са текстолошког становишта за њих би биле довољне напомене које смо дали у два критичка издања [Петровић-Његош 2004: 181; Петровић-Његош 2005: 72]:

605 фраз. ‘јунаштво побјеђује свако зло, јаче је од сваког зла’ [...]

606 *йиће (j)e* — губљење *j* и контр. двају *e* [...]

607 *кòјијем* — аналошки ије-рефлекс дугог *јата* послије *j* [...]

па ће оне бити довољне и у сваком другом савременом издању (у загради је упућивање на одговарајући параграф „Текстологије Горског вијенца”).

Увод у расправу о наведеном „тамном мјесту” завршићемо прозо-дијско-версолошком интерпретацијом трију разматраних стихова реплике Вука Мићуновића (стихови 605–607. Горског вијенца) из нашег, још необјављеног, акценатског издања спјева:

Јунаштво је || ц̌ар зл̌а | св̌акој̌ега —
а и пиће ‹j›^ε || нај̌слаћ̌е | д̌уш̌евн̌о
кòјијем се || п̌јан̌е | по̌кољ̌ења.
[ГВ 605–607].

Курзивом означавамо ријечи с неметричким акцентима, двјема цртама цезуру, а једном цртом границу између другог и трећег такта. Његошев спјев, као и српски епски десетерац уопште, остварен је у ритму тротактног тонског стиха (што потврђују сва три анализирана стиха), а не у ритму трохеја (потврђује га само посљедњи стих).

Друго, тачно тумачење 605. стиха, по коме он значи ‘јунаштво побјеђује свако зло, јаче је од сваког зла’, први је изнио Свет. Вуловић у расправи *Његишев „Горски вијенац” у немачком њреводу*, осврћући се на Кирстеов превод стихова 605–607: „Први стих не значи, да је јунаштво највећа мука или зло, већ цар свакога зла, т. ј. оно господари, заповеда сваком злу и невољи и савлађује их” [Вуловић 1886: 36 (најприје објављено у: Самоуправа, Београд, 24. јула 1886, I, бр. 71, с. 1)]. Ово тумачење је, међутим, потребно теоријски образложити, са више аспеката — са становишта лингвистике „тамних мјеста” [види

т. 1.1], са становишта синтаксичко-интонационе и прозодијске структуре трију стихова реплике [види т. 1.2], са становишта функционалне перспективе реченице [види т. 1.3] и са становишта поетике „тамних мјеста” [види т. 1.4].

1.1. Са становишта лингвистике „тамних мјеста” треба истаћи да је тумачење стиха 605. лингвистички образложио Михаило Стевановић, али и, осам и по деценија прије њега — Лабуд Гојнић.

Дотадашња и своје тумачење 605. стиха *Горској вијенца* Михаило Стевановић је подробно изложио. Између осталог, он истиче да нико од присталица овог другог тумачења „није дао и одређених доказа”, осим што Никола Банашевић каже: „Многи коментатори, почев од Ст. М. Љубише, сматрали су да је песник овим стихом рекао да је јунаштво једно од највећих зала. Сада се увиђа да је такво тумачење неприхватљиво и да је у супротности с Мићуновићевим схватањем света и живота. Оно одступа и од идеје претходних двају стихова, који славе прегоаце и њихов подвиг. У стиху се, према томе тврди, да се јунаштвом свако зло савлађује” [Банашевић 1973: 217]. Не одбацујући ни ове аргументе, Стевановић у следећа два стиха налази потврду да пјесник јунаштво није оцијенио као највеће зло, већ као господара свих зала, „јер када се, иза констатације да је јунаштво цар зла свакојега, каже: / а и пиће најслађе душевно / којијем се пјане покољења (606–607), када се, тј., једном копулативном реченицом, реченицом, дакле, истог смера и истог смисла, износи несумњива похвала јунаштву, онда и у стиху за који се ова два везују двојним везником *а и* — такође мора бити похвала. Када би се непосредно претходним стихом јунаштво оцењивало негативно, знак везе с њим би био *ал’ и*. Јер иако су први чланови и првог (са *а*) и другог (са *али*) двојног везника адверсативног карактера, у споју с везником *и* — *а* губи свој адверсативни карактер и цео двојни везник (*а и*) остаје копулативан [...]; *али*, међутим, и у споју с везником *и* чува свој карактер, и намеће га целом сложеном везнику; *али и*, хтели смо рећи, има адверсативан карактер. Овде [*вар.*: Овде, међутим,] имамо први, а не други случај. Сам спољни знак везе *а и* — језички је знак истосмерности реченица које везује, јасно, значи, говори да је стих 605 (*јунаштво је цар зла свакојега*) истог смисла са сложеном реченицом коју чине два следећа стиха (606. и 607)” [Стевановић 1976: 58–60; исправљене су штампарске грешке и додате варијанте по: Стевановић 1990: 97–98].

Стевановић не наводи мишљење Лабуда Гојнића, који је први лингвистички аргументовао друго тумачење на основу разлике у значењу везника *а* и *али* у наведеном контексту: „Ја мислим, да тај стих ништа друго не значи, до ово: Јунаштво победи свако зло, другчије: јунак не подлегне никаквом злу, ма како оно било већ свако савлада. Чини ми се дакле, да се у овим стиховима истичу врлине јунаштва, а кад би 605. био контраст 606. стиха, мислим да их не би везивала свеза *а*, већ *али*. Па зар народ, кога тако дивно, а вјерно пјесник слика, није посвједочио, да је цар и господар свију под небом зала, да их је сва надјачао?” [Гојнић 1891: 652].

Из опширне историје питања издвојићемо (тачно) тумачење стихова 605–606. које је изнио Драгољуб Бранковић у књизи *Психологија у „Горском вијенцу”*: „Јунаштво побеђује свако зло, а у исто време и највећа је сласт за човечју душу” [Бранковић 1936: 27]. Наводимо га највише због тога што је у тумачењу одражено и значење двокомпонентног везника *а* и ‘а у исто вријеме и’.

Разматрани фрагмент Стевановићевих коментара *Горској вијенци* има не само фактички (ријешено је питање значења једног спорног стиха), него и методолошки значај. Не одбацујући ни Банашевићеве аргументе (контекст, лик), он је лингвистичким методом доказао да, ако се у два наредна стиха „копулативном реченицом, реченицом, дакле, истог смера и истог смисла, износи несумњива похвала јунаштву, онда и у стиху за који се ова два везују двојним везником *а* и — такође мора бити похвала”.

1.2. Са становишта синтаксичко-интонационе и прозодијске структуре трију стихова реплике треба истаћи три момента.

Прво. Три анализирана стиха представљају синтаксичку цјелину (зависносложену реченицу). Главна реченица (чији је граматички субјекат *јунаштво*) има два предиката као два истоврсна члана реченице (*је цар, њиће је*), али је овај други помоћу копулативног везника *а* и наглашен интонационо и семантички

Друго. Наша фонетска интерпретација диверба 606. стиха — **пиће** [пиће^е] — освјетљава значење претходног, 605. стиха, и потврђује синтаксичку анализу Михаила Стевановића, тј. друго тумачење стиха *Јунаштво је цар зла свакојеја*: „У Горском вијенцу посвједочени су бројни примјери тауовокалске контракције у дивербима насталим срашћивањем двају облика, на граници замјенице (у замјеничкој или функцији везничке ријечи) или везника са копулом *је* [...]. У

606. стиху Горског вијенца, међутим, контракција је посвједочена на граници номинатива једнине именице са копулом *је*” [Маројевић 2005^а: 668]; „Разматрајући таутовокалске дифтонге у Горском вијенцу ми смо утврдили да је у 606. стиху посвједочено гудљење сонанта *ј* и контракција двају вокала *е* на граници номинатива једнине именице *ѿиће* са копулом *је*. У овом именичко-глаголском дивербу реконструисали смо први, дифтоншки степен контракције као једину изговорну вриједност — **пићѿ** [пићѿ^е] = *ѿиће је* [...]. Овдје је дифтонг [е^е] — у књижевном језику и у говорима са пренесеном акцентуацијом — неакцентован” [Маројевић 2005^а: 678].

Треће. Да би се синтаксичко-интонациона и прозодијска структура трију стихова адекватно интерпункцијски представила, потребно је два предиката раздвојити повлаком: „Похвална оцјена јунаштва у 605. стиху још више се наглашава са реконструисаним именичко-глаголским дивербом **пићѿ** [пићѿ^е] = *ѿиће је* у 606. стиху: *послије те г л а в н е похвале јунаштву, по којој је оно цар јер је ‘јаче (од сваког зла), господари (над свим злима), подјеђује (свако зло)’*, накнадно се уводи још једна, *д о д а т н а позитивна оцјена везником а и у значењу ‘поред тога (оно је) и (пиће најслађе душевно којијем се пјане покољења)’*. Та накнадно уведена похвала истиче се одговарајућим интерпункцијским знаком (у нашем критичком издању — повлаком)” [Маројевић 2005^а: 678].

1.3. Са становишта функционалне перспективе реченице треба истаћи сљедеће. Кад би 605. стих био самостална реченица, његова тема би био граматички субјекат (подмет), а рема предикат (прирок). Али пошто сва три стиха чине синтаксичку цјелину у форми зависносложене атрибутивне реченице, читав 605. стих (граматички субјекат и састав првог предиката) јесте *т е м а* исказа, док је састав другог предиката с атрибутивном реченицом (друга два стиха) — *р е м а* исказа. Другим ријечима, тема исказа је оно што је познато, оно од чега се полази (јунаштво је, зна се, јаче од свакога зла), а рема је оно ново што се казује: (не само што је јаче од свакога зла) него је и пиће најслађе душевно... А да би се рема интерпункцијски означила, неопходна је повлака испред другог предиката (— *а и ѿиће је*), која у поетском тексту стоји на крају претходног стиха.

1.4. Са становишта поетике „тамних мјеста” треба истаћи да је у 605. стиху интонационо, односно семантички, наглашена прва ри-

јеч медијалног такта (именица *цар*), у 606. стиху — именица иницијалног такта (*ишће*), а у 607. стиху — именица финалног такта (*иокољења*). И управо је поента читавог исказа који чине анализирана три стиха на овој посљедњој ријечи. На њену поетску функцију обратио је пажњу Љубомир Стòјановић. Он цитира Решетарево тумачење па каже: „Последња два стиха ја бих само овако протумачио: Успомене на јунаштва која су песмом сачувана најслађа је душевна храна, којом се одушевљавају поколења” [Стојановић 1891: 59]. Љубомир се потписивао са „Љуб.” и љутио се кад су га звали Љуба (или Љубо), не знамо да ли је реаговао кад би му неаутентично изговарали презиме.

Најпотпуније је наведено тумачење изложио Слободан Томовић: „Дилема која је дуго постојала је ли јунаштво једно од највећих зала, глава или клица зла, или се њиме савлађује зло — помјера се у корист другог тумачења. Не само да Мићуновић јунаштво сматра главном етичком врлином, него је цијели пјесников мисаоно-философски свијет химна јунаштву. Јунаштво се супротставља злу као цар, владалац над злом. Тиранија може да буде ограничена или уразумљена личним залагањем, храброшћу, јунаштом. У том смислу, јунаштво је и највиша радост, па и узбуђење, „пиће душевно” које опија „поколења”. Генерације не би знале за узвишену радост ако не би имале својих јунака да би их славиле и уживале у њиховим дјелима” [Томовић 1986: 127–128].

2. „Нека буде бирба непрестана”. — Предмет другог рада из ове мини-серије о лингвистици и поетици „тамних мјеста” *Горској вијенца* јесте структура синтаксичке цјелине коју чине стихови 658–662. и њихово значење. Тим стиховима се завршава други монолог (трећа реплика) владике Данила. Њима ћемо прикључити и претходни, 657. стих пошто су му приређивачи често прикључивали наредни стих (или наредне стихове). Стихови су у првом издању овако наведени: Треба служитъ чести и имену — / Нека буде борба непрестана! / Нека буде што быти неможе! / Некъ адъ прождре, покоси сатана! / На гробљу ће изнићи цвиеће, / За далеко неко поколѣнѣ! [Петровић-Његош 1847: 25].

Стихови 658–662. нијесу обрађени у „Текстологији Горског вијенца” објављеној као прилог у саставу нашег критичког издања спјева [Маројевић 2005^а], али смо у посебном раду [Маројевић 2005^б; Маројевић 2014^в] историју питања о тумачењу овог мјеста у доса-

дашњим коментарима спјева, критикама тих коментара и у специјалној литератури подробно размотрили и опширно цитирали.

У критичком издању у коме смо објавили монографско истраживање „Текстологија Горског вијенца” [Петровић-Његош 2005: 75], као и у издању без поменутог прилога [Петровић-Његош 2004: 68], стихови се дају само са (селективном) прозодијском интерпретацијом. При томе се, за разлику од ранијих издања, завршних пет стихова који чине једну синтаксичку цјелину наводе као једна реченица.

Ти стихови заслужују општи коментар, који смо ми у раду [Маројевић 2005⁵; Маројевић 2014⁶] и дали, али са текстолошког становишта за њих би биле довољне напомене које смо дали у два критичка издања [Петровић-Његош 2004: 183–184; Петровић-Његош 2005: 75], па ће оне бити довољне и у сваком другом савременом издању.

Увод у расправу о наведеном „тамном мјесту” завршићемо прозодијско-веролошко интерпретацијом пет разматраних стихова којима се завршава други монолог владике Данила, као и стиха који им претходи (стихови 657–662. *Горској вијенца*) из нашег, још необјављеног, акценатског издања спјева:

*Трѣдѧ слѹжит || чѣсти | и ймену!
Нѣка дѹдѣ || дѡрба | нѣпрестѧнѧ,
нѣка дѹдѣ || шийд дѡйти | нѣ може:
нѣк^а ѧд ѡрдждрѣ, || пѡкосѡ | Сатѧна —
на грѡдљу ће || ѡзнићи | цвѡјеће
за дѧлекѡ || нѣкѡ | покољѣње!
[ГВ 657–662].*

Курзивом означавамо ријечи с неметричким акцентима, двјема цртама цезуру, а једном цртом границу између другог и трећег такта. Његошев спјев, као и српски епски десетерац уопште, остварен је у ритму тротактног тонског стиха (што потврђује свих шест анализираних стихова), а не у ритму трохеја (потврђује га само 658. стих).

Тумачење синтаксичке цјелине коју чине стихови 658–662. *Горској вијенца* потребно је теоријски образложити, са више аспеката — са становишта лингвистике „тамних мјеста” [види т. 2.1], са становишта синтаксичко-интонационе и прозодијске структуре петостишја финала монолога [види т. 2.2], са становишта функционалне перспективе реченице [види т. 2.3] и са становишта поетике „тамних мјеста” [види т. 2.4].

2.1. Са становишта лингвистике „тамних мјеста” треба истаћи сљедеће. Да бисмо анализирани фрагмент синтетички прокоментарисали [види т. 2.2], претходно морамо утврдити функцију граматичке ријечи *нек* (*a*) [види даље т. (1)], значење полустиха *ши̑о би̑и̑и не може* [види даље т. (2)], контекстуално значење именицâ *аg* и *Са̑џана* [види даље т. (3)] и смисао двају финалних стихова [види даље т. (4)].

(1) Уз своје критичко издање Посвете („Праху Оца Србије”), а и у Предговору уз критичко издање спјева, навели смо правило о прозодији, функцији и значењу облика *не̑к / не̑ка* у тексту *Горско̑и ви̑јенца*, из којег ћемо издвојити примјере који се налазе у другом монологу (трећој реплици) владике Данила: „Краткоузлазни побочни акценат реконструираемо [...] на облику *нек / нека* у функцији императивне рјечце која са обликом презента гради описни императив 3. л. једине: *нека и ѿлодом* [не̑ка ипл̑одом] (почине) [613]; [...] и у функцији условног везника у значењу ‘па и да’: *нека буде* [не̑ка б̑уд̑е] [658, 659]; *нек’ аg* [не̑к’ а̑д] (прождре) [660]” [Петровић-Његош 2004: 12–13; Петровић-Његош 2005: 9–10].

Да је граматичка ријеч *нек* (*a*) у сва три стиха (658–660) условни везник у значењу ‘па и да’, а не рјечца у саставу аналитичког облика трећег лица једине императива, изричито се не каже ни у једном од шеснаест коментара које смо навели и прокоментарисали у раду [Маројевић 2005⁶; Маројевић 2014⁷].

Уз 659. стих у критичком издању дајемо двије текстолошке напомене: *не̑ка* (б̑уд̑е) — условни везник у значењу ‘па и да (буде)’ с побочним краткоузлазним акцентом; *не̑ирес̑џана̑* — облик одређеног вида у атрибутивној функцији (а не неодређеног вида у предикативној функцији *не̑ирес̑џана̑*) [Петровић-Његош 2004: 183; Петровић-Његош 2005: 75]. Значење стиха се може изразити зависном реченицом: па и да буде непрестана борба. Или: па и да се борба никад не заврши (нашом побједом).

(2) Смисао и значење полустиха (нека буде) *ши̑о би̑и̑и не може* [659] описивани су на четири различита начина.

1° Почев од другог издања, Милан Решетар сљедећим ријечима тумачи стихове 659–660: „па макар се догодило што се (како се владика нада) не може и неће догодити, то јест макар нас ад прождра̑о [вар. прождре], макар нас сотона покосила! [вар. покосила]” [Реше-

тар 1892: 41; лексичке и правописне варијанте наводимо према Решетару 1940: 41].

2° Данило Вушовић је своје тумачење изложио у критици Решетарева коментара: „Није тешко, мислим, увидети да није тачно ни објашњење стих[ов]а (659–60) [...]. Као што се види, по г. Решетару је „*што бити не може*”, уметнута реченица у допусном значењу: *иако што бити не може*. Нема сумње, да овакво тумачење одузима горњим стиховима и прави смисао и песничку вредност. Ја налазим, да је значење тог места: *нека буде највећи ужас од њокоља, ужас досада невиђен*, а што је Његош песнички још јаче казао изразом „што бити не може,” [Вушовић 1929: 77 (исправили смо штампарске грешке); уп. Вушовић 2004: 218–219]. Експлицитније је своје тумачење аутор изразио у постхумно објављеном коментару: „Нека буде и оно што не може бити, тј. (само хиперболично речено) нека буде највећа несрећа, највеће зло” [Вушовић 2004: 195].

3° На тумачење Николе Банашевића: „Да ли реченички део 659. ст. *што бити не може* изражава наду да се катастрофа изречена 660. стихом (*нек ад њрождре, њокоси саџана*) „не може и неће догодити”, како то после Решетара истичу и други коментатори? Таквим тумачењем овај би стих био испражњен, а раздраженост владике Данила у тренутку када довршава свој монолог била би несхватљива. *Што бити не може* не значи што се „не може и неће догодити”, него нешто што је неприродно, натприродно. То је очајнички крик човека, тренутно готовог на све” [Банашевић 1973: 222] — наслања се опширни коментар Слободана Томовића који прелази у неку врсту филозофског траката. Томовић полази од тога да је доминантна мисао завршног дијела Владичиног монолога стих: „Нека буде што бити не може”: „[...] Стих није бесмислен у контексту у којем је исказан; он је бесмислен једино узет сâм за себе, као логичка могућност да се деси немогућно. Ако га тумачимо психолошки, као пјесничку пројекцију, визију [вар. он је једино бесмислен узет сам за себе, као пјесничка пројекција, визија] будућих догађаја, да „ад прождре, покоси сатана”, или Турци униште искру црногорске самосталности и слободе — и тада ће [вар. јер и тада ће] преостати нешто живо, дејствујуће и конкретно, што ће опомињати на величину црногорског отпора: „на гробљу ће изнићи цвијеће, за далеко неко покољење”. / Значи, деси ли се да Црногорци буду поражени — што је несхватљиво [вар. (и у 3.

изг.) невјероватно], иако није сасвим немогућно — циљ ће ипак бити остварен. Примјер који у тој борби дају Црногорци служиће будућим нараштајима и опомињати их на то како се брани част имена и домовине. Стога „треба служит чести и имену”. / Проблем главне идеје у овом стиху [вар. у насловљеном стиху] био би већ овим ријешен, на чему се заснивају и досадашњи коментари, да није ријеч о другој околности. Готово иста мисао јавља се и у *Лучи микрокозма*, у сасвим другим условима и различитом литерарном контексту. Његош исказује идеју да је реално могућно прекинути ланац узрочности и изаћи из оквира просторно-временског тока: „Устав полет искро божествена, Круг смо давно прешли возможности”. / Ово није случајна коинциденција идеја оних у [вар. (и у 3. изг.) идеја у] *Лучи микрокозма* и *Горском вијенцу*. Ријеч је о дубљем, основном пјесниковом ставу према неким великим философским темама, што намеће потребу за преиспитивање значења цитираног стиха. Срећемо се с једном неконвенционалном логиком која не води рачуна о основним захтјевима логичког мишљења [...]. Пјесник наговјештава могућност да се изађе из круга логички схватљиве стварности. По свему судећи, он мисли да је у принципу допуштено раскинути *ланац мојућнои* и изаћи из сфере датости као јединог услова да се нешто деси и да се неко дешавање може уопште предвидјети. У том случају, мисао „Нека буде што бити не може” има свој мисаони корелат у идејама које су изражене у *Лучи микрокозма*, а које такође потврђују глобални пјесников став који у извјесном смислу значи прихватање *мојућности немојућнои*. Из тога се може основано закључити да Његош цитирани стих није унио у | *Горски вијенац* само због пјесничког ефекта, или да би појачао емотивно усијање Владичине борбености — иако је и ово несумњиво. Стих није само излаз из очајања, на што указује коментар Николе Банашевића. С обзиром да у два различита дјела фигурира једна значајна мисао, може се с разлогом претпоставити да она изражава неко пјесничково генерално гледиште о природи и друштвеним процесима. / Његош, дакле, привидно пристаје уз противразумну могућност, јер ни класична ни дијалектичка логика не допуштају помисао на догађаје без узрока. У логичком систему мишљења, ван могућног није ништа могућно, јер би то у исти мах значило искорачење, ископчавање из тока природне каузалности [...]. Несхватљиво, нелогично (противразумно) не значе увијек што и неумно, нефилософско схватање свијета. Љепота пјесникових стихова увећана је дубоким разматрањем најзначајнијих онтолошких катего-

рија које указују на то да строго поштовање логичких принципа не значи увијек и једино могућни приступ стварности. Поетска форма допушта разматрања која се косе с логичким ставовима — а да тиме дубина мисаоног захвата није уопште повријеђена” [Томовић 1986: 140–141 (исправили смо техничке грешке); варијанте наводимо према Томовић 1990: 332–334; само неке варијанте пренесене су у Томовић 1999: 527–528; знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира, а знак / означава нови ред или прелазак у нови стих].

4° Тумачење Димитрија Калезића је оригинално (али му недостаје контекст, тј. објашњење сусједних стихова): *Максимум људскога напора даје оно шито је у чов[ј]ековој моћи, али овд[ј]е се изражи и оно шито је изван граница људских моћи; али ако се то не може по људским моћима то се може остварити — и реално га је очекивати — по дожанској надмоћи. Овај Њеџошев став Андрић је назвао парадоксним изразом, поезијиван нихилизам који је поштирање и свођење на нулу. Међушим, његов смисао је врло садржајан: он је есхаполошки упуштан шито се може закључити из два наредна стиха која кажу да ће на продљу изнићи цвијеће за далеко неко покољење* [Калезић 1994: Коментар стиха 659 (издање није пагинирано)].

Уз 659. стих у критичком издању дајемо двије текстолошке напомене: *нека* (бӯдѐ) — условни везник у значењу ‘па и да (буде)’ с побочним краткоузлазним акцентом; *шито* — везнички диверб у значењу ‘[оно] што’ с краткосилазним акцентом [Петровић-Његош 2004: 183; Петровић-Његош 2005: 75]. Значење стиха се може изразити реченицом: па и да се деси оно што је немогуће. Или: па и да буде немогуће. У зависној реченици *шито бити не може* не треба, дакле, тражити неки посебан филозофски, па ни богословски (или заумни) смисао — она је употријебљена из метричких разлога (шест слогова) умјесто и у значењу именичког облика *немојуће* (четири слога). Само у контексту то *немојуће* је и најстрашније (највећа несрећа, највеће зло), док сам израз нема то хиперболично значење, од којег полази Вушовић.

(3) За стих 660. се може узети Латковићев коментар: „У основи овог стиха може бити конкретна слика: нека турско царство (*аг*) прогута све борце за слободу, нека Турци (*саиана*) поотсијецају главе свима. (Његош у књиж. дјелима и писмима често турско царство назива *агом*, а Турке или њиховог вођу *врајом* или *саианом*.)” [Бошко-

вић и др. 1952: 176; исправили смо техничке грешке према Бошко-вић и др. 1957: 176] — у нешто модификованом облику: па и да нас (= Црну Гору) прогута турско царство, па и да нас (= борце за слободу) Турци све посијеку.

Уз 660. стих у критичком издању дајемо сљедећу текстолошку напомену: *нека âg* — дифтоншки степен контракције двају *a* у сандхију; *нек (a)* (âд прѡждрѣ) — условни везник у значењу ‘па и да (ад прождре)’ с побочним краткоузлазним акцентом [Петровић-Његош 2004: 183–184; Петровић-Његош 2005: 75].

(4) Радовићев коментар стиха 661–662: „нека сви погину у тој борби, нека пакао прогута и сатана покоси све, — што се не може десити (вл. Данило верује да праведност њихове борбе мора донети победу) — њихова погибија неће бити узалудна: потстакнуто њиховим примером неко далеко поколење наћи ће снаге да доведе до победе њихову праведну борбу” [Радовић 1947: 196] — може се саобразити првом лицу: (наша жртва има смисла јер ће се њоме) надахнути неко будуће поколење да извојује слободу.

Уз 661. стих у критичком издању дајемо само сљедећу текстолошку напомену: *на ірѡдљу* — у рукопису је умјесто локатива дијалекатски акузатив на гроблѣ (л. 7 об.) [Петровић-Његош 2004: 184; Петровић-Његош 2005: 75]. Иначе су посљедња два стиха текстуално јасна.

2.2. Са становишта синтаксичко-интонационе структуре пет стихова којима се други монолог владике Данила завршава, истаћи ћемо два момента.

Прво. Пет завршних стихова другог монолога владике Данила представљају синтаксичку цјелину — то је зависносложена реченица са главном реченицом у стиховима 661–662. и двјема зависним условним реченицама (стихови 658–659); друга зависна реченица се у 660. стиху експлицира двјема реченицама које су у међусобном асиндетском копулативном односу (саставне реченице без везника). Формална и семантичка структура реченице може бити овако прокоментарисана: ‘па и да се борба никад не заврши (тј. да се не заврши нашом побједом), па чак и да се деси немогуће — да нашу земљу покори Турска и да нас Турци све поубијају, наша жртва има смисла јер ће надахнути неко будуће поколење да извојује слободу’.

Друго. Да би се адекватно представила синтаксичко-интонациона структура анализираних петостишја и стиха који му претходи, потребно је снабдјети текст одговарајућим интерпункцијским знацима. У нашем издању стих 657. је издвојен као засебна узвична реченица, а финале монолога као друга узвична реченица. Да би се јаче нагласило да су претходни стихови услов за реализацију радње која се наводи у посљедња два стиха, на крају 660. стиха ставља се повлака. Двије тачке на крају 659. стиха повезују тај стих са сљедећим, који је конкретизација мисли исказане у претходном стиху ('па и да буде немогуће, тј. да нашу земљу Турска прогута а нас Турци све посијеку'):

Треба служит чести и имену!
 Нека буде [нèка бӯдè] дорба непрестана [нèпрестāнā],
 нека буде [нèка бӯдè] што бити не може:
 660 нек' ад [нèк' ад] прожде, покоси Сатана —
 на гробљу ће изнићи цвијеће
 за далеко [задāлекō] неко покољење!

Треба истаћи да интерпункција првог издања није од велике користи за савремено критичко издање спјева, због њене специфичности. Тако се у њему 657. стих завршава повлаком, 661. запетом, а сви остали знаком узвика (с. 25). Сви стихови иначе почињу великим словом. Повлака у првом издању често стоји на крају синтаксичког периода, и онда када он има узвичну интонацију, док узвичник има више интонациону него синтаксичку функцију. Интерпункција пак у пјесниковом рукопису разликује се у детаљима од оне у првом издању. Битна појединост је повлака испред знака узвика на крају 659. стиха, што указује да се тај стих ближе одређује наредним стихом, са којим чини функционалну цјелину. То што 657. стих има повлаку и последије шестог слога, испред фонетске ријечи *и имену*, знак је да она чини функционално јединство са претходном ријечју. На крају посљедњег стиха испред знака узвика је такође повлака (л. 7 об.).

2.3. Са становишта функционалне перспективе завршне реченице монолога треба истаћи сљедеће. Т е м а исказа је адвербијал мјеста у 661. стиху (*на гробљу*), док су предикат, субјекат и адвербијал циља са својим атрибутима главне реченице (*ће изнићи цвијеће за далеко неко покољење*) — р е м а исказа. Другим ријечима, тема исказа је оно што је познато, оно од чега се полази (учесници историјског чи-

на, зна се, физички ће умријети и њихови земни остаци почиваће на гробљу), а рема је оно ново што се казује: (без обзира на то да ли ће се збити услови из претходна три стиха) наша жртва има смисла јер ће надахнути неко будуће покољење да извојује слободу.

2.4. Са становишта поетике „тамних мјеста” треба истаћи да су интонационо, односно семантички, наглашена два завршна стиха, и посебно именица у финалном такту посљедњег стиха (*йокољења*).

И управо су поента читавог исказа који чини анализираних пет стихова, као и монолога у цјелини, завршна два стиха (главна реченица) — и зато их треба истаћи помоћу повлаке, која у поетском тексту стоји на крају претходног стиха.

Претходни дио анализираних зависносложених реченица, односно исказа који чини пет финалних стихова, синтаксички је остварен дјелом зависним условним реченицама, а поетски — стилским поступком градације.

Градација је тродјелна. Други степен градације исказују претходна два стиха: ‘па чак и да се деси немогуће — да нашу земљу покори Турска и да нас Турци све поубијају’. Први степен градације исказује први стих финалног петостишја: ‘па и да се борба никад не заврши, тј. да се не заврши нашом побједом’. Нулти степен градације није формално исказан, он се подразумева (ако се не буде дешавало оно прво и ако се не деси оно друго) ‘наше подвижништво има смисла јер ће надахњивати и далеко неко покољење — и уживати у слободи коју смо му извојевали’.

3. „На милост ће окренут небеса”. — Предмет трећег рада из ове мини-серије о лингвистици и поетици „тамних мјеста” *Горској вијенци* јесте субјекатско-објекатска инверзија у стиховима 2359–2360. *Горској вијенци*, којима се завршава први монолог (пета реплика) игумана Стефана. Стихови су у првом издању овако наведени: Поруганый олтаръ язычествомъ, / На милость ће окренут’ небеса! — [Петровић-Његош 1847: 96]. Иначе, субјекатско-објекатска инверзија може бити предмет истраживања са аспекта лингвистике и поетике „тамних мјеста”, али само онда кад су обје именице које улазе у граматички и семантички однос хомонимичне у номинативу и акузативу уз (релативно) слободан распоред чланова реченице.

Историју питања о тумачењу овог мјеста у досадашњим коментарима и специјалној литератури дајемо у посебном раду [Мароје-

вић 2014^a]. Сва тумачења наведеног „тамног мјеста” класификовали смо у оквиру двије скупине: једни су сматрали да је множински облик именице *небеса* у номинативу и да је то граматички субјекат (подмет) реченице, а да је *олиџар* у акузативу и да је он директни објекат реченице у инверзији, док су други полазили од тога да је облик *олиџар* у номинативу и да је он подмет реченице, а да је облик *небеса* у акузативу и да је он директни објекат, тј. да у стиховима нема субјекатско-објекатске инверзије. Зачетник другог тумачења био је Милан Решетар: „права вјера, коју у Ц. Г. окаља мухамедовство, додавиће вам милост и помоћ божју у овој борби” [Решетар 1892: 126], а прихватили су га коментатори свих издања објављених о стогодишњици спјева, сви коментатори у другој половини XX вијека, као и састављачи лексикографских дјела (једнотомног и двотомног рјечника) и аутор двију лингвистичких монографија о језику *Горској вијеница* (Михаило Стевановић).

У раду [Маројевић 2014^a] новом аргументацијом се потврђује прво тумачење, које је први образложио Данило Вушовић, у чланку *Неколико местиа у „Горском вијеницу”*, критички се осврнувши на Решетарев коментар стихова 2359–2360. (према 9. издању): „права вјера, коју у Ц. Г. окаља муслиманство, додавиће вам милост божју у овој борби” [Решетар 1928: 123]: „Решетар нетачно објашњава: „права вјера коју у Црној Гори окаља муслиманство” (тј. поругани олтар) „додавиће вам милост божју у овој борби”. У Црној Гори се могу чути овакви изрази: *Бої ме на милосїи окренуо!*, или још обичније у историјском императиву: *Боже ме на милосїи окрени!* и сл. где *на милосїи окренуїи* некога значи: *извесїи їа на їрави їуїи, доїи му дољу їамей* и сл. Према томе јасно је да овде субјекат није „*їоруїани олиџар*”, већ „*небеса*”, те горњи стихови и значе: *небеса ће извесїи їоруїани олиџар* (тј. потурчењаке) на прави пут” [Вушовић 1929: 79; цит. по Вушовић 2004: 222]. У свом пак коментару, који за живота није објавио, Вушовић нешто друкчије објашњава значење анализираних стихова, уз исту граматичку интерпретацију: „у овим стиховима [у стиховима 2359–2360. — Р. М.] субјекат је „небеса” а објекат „поругани олтар” затим израз „на милост окренути” (некога) значи у Црној Гори: *сажалиїи се на некоїа* (дати му своју милост), *їомоћи му*, спасити га и сл.; дакле горњи стихови значе: хришћанску веру која је у Црној Гори окаљана муслиманством *небеса ће спасти*” [Вушовић 2004: 213]. Од овог тумачења прије Вушовића полазио је Стефан Митров Љубиша: „Не-

bo će oprostiti pokolj poturica zato što su poganstvom porugali sveti oltar” [ЛЈУВИША 1868: 119], а послије њега Божидар Ковачевић: „На наш олтар осрамоћен турчењем и лажном Мухамедовом вером Бог ће се смиловати и помоћи Црногорцима да победе. — *Јазичесѣво*, поганство, безбоштво, лажна вера” [Ковачевић 1940: 161] и Трифун Ђукић: „Нашој вери, мухамеданством окаљаној, помоћи ће само небо, сам Бог, у борби коју припремате” [Ђукић 1941: 172; цит. по Ђукић 1944: 179].

У нашем критичком издању *Горској вијенца* стихови 2359–2360. *Горској вијенца* нису обрађени у „Текстологији Горског вијенца” објављеној као прилог у саставу критичког издања [Маројевић 2005^а: 5–34, 227–1004]. У томе издању [Петровић-Његош 2005: 186], као и у издању без поменутог прилога [Петровић-Његош 2004: 128], стихови се дају само са (селективном) прозодијском интерпретацијом. При том се, за разлику од претходних издања, пет завршних стихова наводе као једна синтаксичка цјелина. Ти стихови заслужују општи коментар, који смо ми у наведеном раду и дали [Маројевић 2014^а], али са текстолошког становишта за њих би биле довољне напомене уз два завршна стиха, којима бисмо допунили своје критичко издање [Петровић-Његош 2004: 259; Петровић-Његош 2005: 186] (уз једну исправку — указивање да је енклитика *ћē* 3. л. множине, а не једнине, што је исправљено у новом критичком издању [Петровић-Његош 2016: 680]):

2359 *òлїїār* — ак. (а не ном.) јд., директни објекат; (инстр.) *јазичесѣвом* — рус. (**язычество** ‘паганство’)

2360 *на мїлōсїи ћē* — секвенца *сїи* испред енкл. обл. 3. л. мн. пом. гл. *ћē* изговара се као [щ] [...]; *на мїлōсїи ћē окрѣнуїи* (= кога/шта) — изр. у зн. ‘својом милошћу ћē помоћи’ (= коме/чему), ‘својом милошћу ћē спасти’ (= кога/шта), тј. смиловаћē се (небеса) на поругани јазичеством олтар и ослободићē га поруге јазичества; *небѣса* — ном. (а не ак.) мн., грам. субјекат

па ће оне бити довољне и у сваком другом савременом издању.

Увод у расправу о наведеном „тамном мјесту” завршићемо прозодијско-версолошком интерпретацијом пет завршних стихова монолога (стихови 2356–2360. *Горској вијенца*) из нашег, још необјављеног, акценатског издања спјева:

Слâвно мрѣиѣ, || кад мрѣјет | мѣрâте:
 чѣст рѣњена || жѣжѣ | хрâбрâ ѣрса —
 ѹ њима јѡј || нѣмâ | болѡвâња;
 пѡрѹгâнѣ || ѡлтâр | јазѣчством
 на мѣлѡст хѣ || окрѣнут | небѣса!

[ГВ 2356–2360].

Курзивом смо означили ријечи с неметричким акцентима, двјема цртама цезуру, а једном цртом границу између другог и трећег такта. Његошев спјев, као и српски епски десетерац уопште, остварен је у ритму тротактног тонског стиха (што потврђује свих пет анализираних стихова), а не у ритму трохеја (не потврђује га ниједан од ових стихова).

Ово тумачење је потребно теоријски образложити, са више аспеката — са становишта синтаксичке структуре завршних пет стихова монолога игумана Стефана [види т. 3.2], са становишта функционалне перспективе реченице [види т. 3.3] и са становишта поетике „тамних мјеста” [види т. 3.4], а претходно треба показати зашто му се мора дати предност и са становишта лингвистике „тамних мјеста” [види т. 3.1].

3.1. Са становишта лингвистике „тамних мјеста” треба истаћи да, иако је и алтернативно (неинверзионо) тумачење, оно које ми одбацујемо, граматично, тј. формалнограматички могуће, мора се дати предност другом (инверзионом) тумачењу. Три разлога говоре (изричито) у прилог инверзионог тумачења — аргумент Његошове богословске концепције [види даље т. 2°], аргумент савремене дијалекатске потврђености [види даље т. 3°] и аргумент старославенске потврђености [види даље т. 4°], али се претходно мора размотрити аргумент филолошке потврђености, једини који се може навести као извор могуће дилеме; наиме, неке филолошке потврде би се могле навести као потврда за једно, а друге — за друго тумачење [види даље т. 1°].

1° Аргумент филолошке потврђености. — Фразеологизам *окренуѣи на милосѣи* могао је имати а) активно значење: *окренуѣи на* (своју) *милосѣи* (кога) ‘смиловати се (на кога)’, кад је онај који даје милост субјекат реченице, и б) пасивно значење: *окренуѣи /се/ на* (чију) *милосѣи* ‘измолити (чију) милост’, кад је онај који даје милост објекат реченице. Ово друго значење могло се остваривати и без компоненте *се* (овај облик акузатива повратне замјенице трансформисан у повратну рјечцу у ранијим фазама језичког развоја могао је да буде из-

остављен а да се значење не промијени), и то је свакако било од одлучујућег значаја за могућу субјекатско-објекатску двосмјерност наведеног глагола.

У Рјечнику ЈАЗУ потврђена је предлошко-падежна веза **na milost** и у активном значењу, с једним: *primati /na milost/* (с. 687), и у пасивном значењу, с другим глаголима: *obratiti se /na milost/*, *dovesti /na milost/* (с. 689). Неповратни глагол *prignuti /na milost/* имао је активно, а повратни *prignuti se /na milost/* пасивно значење; обрнуто, неповратни глагол *ganuti /na milost/* је имао пасивно, а повратни *ganuti se /na milost/* активно значење (с. 689). С једним префиксом глагол је могао имати активно: „доћи на milost, т. ј. *smilovati se*” (с. 689), а с другим — пасивно значење: *Neka moj duh grješni u pokoj vjekovit k tebi, Bože višni, na milost bude prit* (с. 687) [РЈЕЧНИК ЈАЗУ 1909 VI/28: 686–690 (с. v. MĪLŌST)].

Рјечник ЈАЗУ наводи глагол **okrenuti** у пасивном значењу ‘*ganuti, pagnati*’, с три фразеологизираних потврде — *окренуџи на џлач* ‘расплакати’: *Svu je vojsku na plač okrenuo, окренуџи на жалосџи* ‘ражалостити’: *I svu vojsku na žalost okrenu, окренуџи на милосрђе* ‘изазвати милосрђе’: *Odkrivaju svoje rane prid očima onijeh, koji prohodu, za okrenuti ih na milosrdje* (с. 855) [РЈЕЧНИК ЈАЗУ 1922 VIII/38: 854–856 (с. v. OKRĒNUTI)].

Другим ријечима, филолошке потврде из Рјечника ЈАЗУ омогућавају и једно и друго тумачење Његошевог фразеологизма (и Његошевих стихова), али у њима нема примјера у коме би истовремено биле посвједочене и глаголска и предложно-падешка компонента израза из *Горској вијенца*. Превагу инверзионом тумачењу и са аспекта лингвистике „тамног мјеста”, и са других аспеката, доносе други аргументи, које ћемо у наставку ове расправе и образложити. Али и аргумент филолошке потврђености више иде у прилог активног значења израза: с једне стране, како се иде према савременом језику све је обавезнија употреба повратне рјечце у структури глагола кад он има повратно значење, с друге стране, у Његошевом стиху се не може полазити од дистантно употријебљеног адноминалног генитива множине именице *небо* (јер би он гласио „небесах”): **на мџлџст ће* (= *ће се*) *окрџнут небџсџ* (синтагма /на/ **мџлџст небџсџ* значила би /на/ ‘небеску, тј. божју милост’).

2° Аргумент Његошеве богословске концепције. — Тешко би се могло и претпоставити да би пјесник Његош могао, и футуративно, тј. у саставу фразеологизма, допустити да нешто земаљско, па макар

то био и *олиџар* (православна вјера у Црној Гори), може да „окрене” *небеса*, тј. Бога, да изнуди милост, да га Бог помилује — као да милост бојжа није стална категорија. Тумачење које ми прихватамо нема ту противрјечност: милост бојжа спасиће свакако православно вјеру у Црној Гори од туђе, турске вјере, вјере безбожника.

3° Аргумент савремене дијалекатске потврђености. — Врло је важан разлог што је Данило Вушовић, истраживач и Његошевог језика и источнохерцеговачког дијалекта, сусједног са староцрногорским говорима, имао у свом језичком осјећању фразеологизам *окренутии на милосѣи* (кога) у активном значењу ‘помоћи (коме), спасти (кога)’, тј. пружити му своју дјелотворну милост, а Вушовић је вјеродостојан свједок епохе и њеног језика. Поред тога, од таквог тумачења је полазио једини коментатор наведених стихова који је био Његошев (млађи) савременик, а био му и просторно најближи (и духовно веома близак) — Стефан Митров Љубиша.

4° Аргумент старославенске потврђености. — Сродни фразеологизам *пр ѣ лодити на милост њ* у активном значењу ‘помоћи (коме), спасти (кога)’, тј. пружити му своју дјелотворну милост, посвједочен је у старославенском језику, са нешто друкчијом глаголском компонентом: *нз обаѹе ѣсиѹз печали великѹи на милость прѣлоднѹз• падз на взнѣ братиѹи• плака са о ниѹз* [СБР 1999 I: 850; исто у СБР 2009 II: 499]. Ми примјер наводимо према двотомном софијском рјечнику јер је у њему контекст потпунији него у једнотомном московском и четвортотомном прашком (у лексикографским изворима израз се не наводи као фразеологизам). У конкретном примјеру контекстуално значење би се могло описати као ‘помоћи (коме) да се ослободи (велике туге), спасти (кога) велике туге’. У нешто друкчијем, али исто активном значењу и с другим предлогом, у старославенском је потврђен и израз (овога пута га и лексикографи наводе као фразеологизам) *вз милость дати (кого)* [СБР 1999 I: 850].

3.2. Са становишта синтаксичке структуре завршних пет стихова монолога игумана Стефана, који су претходни приређивачи неоправдано раздвајали у три реченице (чак и Банашевић, који је сматрао да два завршна стиха допуњују три претходна стиха, с којима чине једну цјелину: „С извесном разликом од Решетарева тумачења, налазимо да је смисао овај: Олтар који је наружен многобоштвом (потурче-

њака) прибавиће вам божју милост (подразумева се: пошто се из њега прочују хришћанске молитве). То допуњује три претходна стиха, с којима чини једну целину” [Банашевић 1973; цит. по Банашевић 1993: 368], па их он одваја од претходног текста у посебан куплет, али не и у једну реченичну цјелину), треба истаћи да се у њима за главну реченицу, која заузима иницијалну позицију, узрочно-последичним односима везује низ зависних реченица уз „нарастање” формалне структуре: 1° *славно мрїѣ* 2° *кад [већ] мрїјеѣ мораѣ* 3° [јер] *честї рањена жѣжѣ храбра ѣрса* 4° [тако да] *у њима јој нѣма долдовања* — 5° [пошто сигурно] *ѣдруїанї олїар јазїчестївом на мїлосї* *ће окренуї небеса!* Прве двије реченице заузимају први односно други полустих једног стиха (и чланови су им у инверзији), друге двије реченице заузимају по један стих, док се последња, пета реченица протеже на два завршна стиха (уз вишеструку инверзију).

Интонационо, а то значи и семантички, наглашене су прва и последња ријеч петостишја, при чему би се редослед реченица (прве двије и завршне) могао обрнути (уз замјену инверзионог распореда обичним, неинверзионим) у складу са дубинском логичком структуром: 1° *небеса ће* [сигурно] *окренуї на мїлосї ѣдруїанї јазїчестївом олїар*, 2–3° [а пошто] *рањена честї жѣжѣ храбра ѣрса* [тако да] *јој у њима нѣма долдовања* — 4° *кад [већ] мораѣ мрїјеѣ*, 5° *мрїѣ славно!*

3.3. Са становишта функционалне перспективе реченице треба истаћи следеће. Иако је у формалној структури реченице објекат, облик *олїар* је тема исказа, док је *рема* исказа синтагматска веза на *милосї ће окренуї небеса* (фразеологизам *окренуїи на милосї* у футуру, као предикат, и именица *небеса*, као субјекат реченице, а и они су у инверзији). То истовремено значи да је инверзија само формална (објекат долази прије граматичког субјекта), али не и функционална (тема је испред реме). Ово неподударање формалне структуре реченице и њене функционалне перспективе, с једне стране, омогућује (релативно) слободан распоред чланова реченице, а с друге стране, условљено је ограниченошћу употребе пасива с израженим агенсом (инструменталом вршиоцем радње) у српском језику.

Овдје треба подсјетити на оно што је Стевановић истакао у другој својој монографији: „Стиче се утисак да је већина коментатора пева слично закључивала [као и Решетар — Р. М.], али сасвим поузданог тумачења овде нисмо имали. Зато, свакако, што ни овде нико није тачно утврдио међусобни однос језичких знака у функцији ре-

ченице коју чине ова два стиха. Ово је покушао да учини критичар Решетарових коментара”, тј. Данило Вушовић, али да је овај, „иначе, даровити лингвист ту учинио вратоломну грешку, лингвистичку прво, што је функцију субјекта приписао објекту и, обрнуто, функцију објекта — субјекту, разменио значи улоге субјекта и објекта” [Стевановић 1990: 187]. Стевановић, без икакве оградe у смислу могућег друкчијег распореда чланова реченице, изричито тврди: „субјекат је овде *йорујани олийар* [...], небеса (бог) су објекат, а предикат је оно управо што Његош у спеву каже”. Закључио је аутор монографије да језичких елемената „нема који би ишли у прилог друкчијег схватања, док уобичајени ред речи, по коме објекат долази и иза субјекта и иза предиката говори у прилог мишљења већине коментатора” [Стевановић 1990: 188]. — Лако је утврдити „међусобни однос језичких знака у функцији реченице” кад се пође од „уобичајеног реда” (субјекат — предикат — објекат), али је у том случају „лако” и погријешити. Тим прије се може погријешити кад је у питању пјеснички текст уопште и Његошев пјеснички језик посебно, у коме има много разноликих инверзија, па неуобичајени ред ријечи има изразиту поетску функцију. То је посебно важно, а и посебно тешко препознати, кад се функционална перспектива реченице не подударе с њеном формалном структуром — и кад треба поентом као пјесничком фигуром завршити монолог игумана Стефана, који је својеврсни текст у тексту.

3.4. Са становишта поетике „тамних мјеста”, као завршног и највишег нивоа анализе пјесничког дјела у стиху, предност овог тумачења састоји се у томе што је на облику *небеса* логички нагласак (поента завршних пет стихова, а и монолога у цјелини): интонационим истицањем треће (фонетске) ријечи у завршном стиху такође се „коригује” формална структура реченице.

Ако би се пошло од Решетаревог тумачења, које је граматички могуће али га пјесничка структура, према нашем мишљењу, искључује, логички нагласак би био на другој компоненти претходног стиха, на облику *олийар*, па би се поента изгубила.

Стевановић је истицао поетску функцију двају завршних стихова: „Те речи су дошле тамо где им је по поетској градацији место, на крају односног монолога. Оне су дошле на крај свих уверавања да другога пута нема и садрже обећање најсигурније помоћи, помоћ свевишњег, наиме. Песник, тј. речима игумана Стефана, упућеним онима од којих тражи жртве сопствених живота, ставља у из-

глед вечну славу за то, уверава их да је свемогући на њиховој страни” [Стевановић 1990: 187].

Стевановићево запажање је сасвим тачно кад се има у виду цио игуманов монолог, али је сасвим тачно да је и граматичком субјекту *небеса* „по поетској градацији мјесто на крају монолога”, односно на крају пет завршних стихова монолога који представљају синтаксичку цјелину реченичког типа.

4. „Покољења дјела суде”. — Предмет четвртог рада из ове мини-серије о лингвистици и поетици „тамних мјеста” *Горској вијенца* је сте субјекатско-објекатска инверзија у 25. стиху оде „Нек се овај вијек горди над свијема вјековима...”. Ода је посвећена „Праћу Оца Србије”, тј. Карађорђу, а објављена је уз прво издање спјева *Горски вијенац*: Поколѣња дјела суде, што е чје, даю свѣма — [Петровић-Његош 1847: 5. непагинирана страна]. Ода је написана на Нову годину, 1. јануара по старом, односно 13. јануара по новом календару, 1847. године (разлика између два календара у XIX вијеку је износила дванаест дана), а спјев је изашао из штампе у фебруару 1847.

У нашем критичком издању Горског вијенца шеснаестерац из наслова овога рада није обрађен у „Текстологији Горског вијенца” објављеној као прилог критичког издања [Маројевић 2005^а: 5–34, 227–1004]. У томе издању [Петровић-Његош 2005: 186], као и у издању без поменутог прилога [Петровић-Његош 2004: 128], анализирали стих се даје само са селективном прозодијском интерпретацијом. При томе се четири стиха која су у првом издању издвојена са два низа тачака наводе као синтаксичка цјелина. Овдје ћемо их навести с потпуном прозодијском интерпретацијом (према припремљеном за штампу, али још необјављеном акценатском издању спјева):

* * *

Покољења || дјѣла сѹдѣ —
 што ђе чїјѣ || дѹјѹ свѣјама:
 на Бѹрїсе, || Вукѹшїне
 ѡпштѹ грѹмї || анатѣма,
 гѹднѡ їме || Пїзѡново
 нѣ смѣје кѹлат || мјесецѡслов,
 за Ёгїста || ѹпрѹв слїчї
 грѡм нѣбеснї — || сѹд Орѣстов.
 [ГВ II 25–28].

Историју питања о тумачењу овог мјеста у досадашњим коментарима и специјалној литератури дајемо у посебном раду [Маројевић 2014⁶; Маројевић 2015]. Сва тумачења наведеног „тамног мјеста” класификовали смо у оквиру три групе: једни су разматрали само значење именице *ѿокољење*, не сматрајући за поредно да укажу да ли је та именица граматички субјекат (подмет) или директни објекат реченице (сви су очито полазили од тога да је та именица у номинативу и да је она подмет); Михаило Стевановић је дао комплексну интерпретацију стиха полазећи без дилеме од тога да је множински облик именице *ѿокољења* у номинативу и да је то граматички субјекат (подмет) реченице, а да су *дјела* у акузативу и да су она директни објекат реченице [Стевановић 1976: 21–22; Стевановић 1990: 33–34]; ми смо се определијели за друго (и друкчије од наших претходника) тумачење разматраног „тамног мјеста” по коме је облик *дјела* у номинативу и да је он подмет реченице, а да је облик *ѿокољења* у акузативу и да је он директни објекат у инверзији. Поред тога, ми смо закључили да именица *ѿокољење* у оди има примарно значење — значење генерације која у одређено доба ступа на историјску сцену. Најтачније је то основно значење описао сам пјесник помоћу синонима *ѿâс*: основна генерација је генерација браће и сестара, млађа генерација је генерација њихове дјеце, старија — генерација њихових очева, мајки, стричева, тетака, још старија — генерација дједова и баба (и њихове браће и сестара). Извјестан проблем у семантизацији именице *ѿокољење* састоји се у томе што је њен синоним у стандардном језику двозначан: *ѿенерација* се данас чешће схвата као врсници/вршњаци (Његошеви „једногодишњаци”), исто годиште или школски разред односно година студија, док се именица *ѿâс* данас ријетко користи (осим у родословима).

Тумачење које смо у најсажетијем облику изнијели у тактолошкој напомени за 25. стих оде, која је објављена у критичком издању *Горској вијенци* [Петровић-Његош 2005: 225; Петровић-Његош 2004: 283]:

- 25 *ѿокољења* — ак. (а не ном.) мн., директни објекат; *дјела* — ном. (а не ак.) мн., грам. субјекат; *сѿдѣ ѿокољења* (= кога) — изр. у зн. ‘суде покољењима’ (= коме), ‘суде о покољењима’ (= о коме)

потребно је теоријски образложити, са више аспеката: са становишта лингвистике „тамних мјеста” [види т. 4.1], са становишта интона-

ције [види т. 4.2], са становишта функционалне перспективе реченице [види т. 4.3] и са становишта поетике „тамних мјеста” [види т. 4.4].

4.1. Са становишта лингвистике „тамних мјеста” треба истаћи да, иако је и алтернативно тумачење, оно које ми одбацујемо, граматично, тј. формалнограматички могуће, оно има двије слабости. Прва слабост је граматичка (немотивисаност инверзије *дјела суде* умјесто **суде дјела*), а друга лексичка (морала би се искључити сема исказана синтагмом *судити дјелима*, тј. доносити пресуду, јер би то при том тумачењу било бесмислено).

4.2. Са становишта интонације треба рећи да је на облику *дјела* логички нагласак: интонационим истицањем треће ријечи у реченици (и стиху) „коригује се” формална структура реченице. Ако би се пошло од досадашњег тумачења, које је граматички могуће али га пјесничка структура, према нашем мишљењу, искључује, логички нагласак би био на првој компоненти, на облику *йокољења*, али би у том случају објекат и предикат били у инверзији која не би била версолошки условљена па тиме ни поетски мотивисана (питали бисмо се зашто пјесник није написао **покољења суде дјела*).

4.3. Са становишта функционалне перспективе реченице треба истаћи сљедеће. Иако је у формалној структури реченице објекат, облик *йокољења* је т е м а исказа, док је синтагматска веза *дјела суде* (субјекат и први предикат реченице, други предикат је *дају*, у другом полустиху) — р е м а исказа. То истовремено значи да је инверзија само формална (објекат долази прије граматичког субјекта), али не и функционална (тема је испред реме). То омогућује (релативно) слободан распоред чланова реченице, а условљено је ограниченошћу употребе пасива с израженим агенсом (инструменталом вршиоцем радње).

4.4. Са становишта поетике „тамних мјеста”, као завршног и највишег нивоа анализе пјесничког дјела у стиху, морала би се искључити банална „истина” да [касније] генерације разматрају/оцјењују дјела [својих претходника], при чему ријечи у квадратним заградама нијесу ни исказане, у корист метонимијски исказане поетске истине (дјела суде ↔ суди се на основу дјела). А ко суди — пјесник не каже директно, и овдје. То је рекао другдје, у позитивном контексту (на при-

мјер: „вїле ћē се грабїт у вјѣкове”), а и у продужетку говори, у контексту негативном („ѡпштā гр̄мї анатѣма”), актуелном у конкретној пјесничкој замисли.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- [1] Банашевић 1973: *Горски вијенац* / П. П. Његош. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- [2] Банашевић 1993: *Горски вијенац* / П. П. Његош. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Седмо издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1993.
- [3] Бошковић и др. 1952: *Горски вијенац* / Петар Петровић Његош. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд, 1952. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).
- [4] Бошковић и др. 1957: *Горски вијенац* / Петар Петровић Његош. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд, 1957. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).
- [5] Бранковић 1936: *Психолоџија у „Горском вијенцу”* / Драгољуб Бранковић. Београд, 1936.
- [6] Вуловић 1886: *Њеџушев „Горски вијенац” у немачком њреводу*: Прештампаано из „Самоуправе” / [Свет. Вуловић]. Београд, 1886. [Претходно објављено у: Самоуправа, Београд, 18. јуна 1886, I, бр. 40, с. 1–2; 19. јуна 1886, I, бр. 41, с. 1–2; 20. јуна 1886, I, бр. 42, с. 1–3; 22. јуна 1886, I, бр. 43, с. 1–2; 17. јула 1886, I, бр. 64, с. 2–3; 19. јула 1886, I, бр. 66, с. 1; 20. јула 1886, I, бр. 67, с. 1; 22. јула 1886, I, бр. 69, с. 1; 24. јула 1886, I, бр. 71, с. 1; 27. јула 1886, I, бр. 73, с. 1–2].
- [7] Вушовић 1929: *Неколико месїа у „Горском вијенцу”* / Данило Вушовић. — Мисао, Београд, јануар 1929, књ. XXIX, св. 1–2 (217–218), с. 76–80.
- [8] Вушовић 2004: *О Њеџошевом језику* / Данило Вушовић. Приредио [и предговор *Научно дјело Данила Вушовића* написао] Драго Ђупић. Подгорица, 2004.
- [9] ГВ: *Горски вијенац*. Историческо собитије при свршетку XVII вијека / Социњеније П[етра] П[етровића] Њ[егоша] владике црног[р]скога. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. — [У књизи:] Петровић-Његош 2005: с. 35–222.
- [10] ГВ П: Прилог 2. Посвета Праху оца Србије. „Нек се овај вијек ѿрџи над свијема вјековима...” — [У књизи:] Петровић-Његош 2005: с. 223–226.
- [11] Гојнић 1891: а) *Прилошци к коменїару „Горскоїа Вијенца”* / Од Лабуда Гојнића. — Јавор, у Новом Саду, 6. октобра 1891, XVIII, бр. 40, с. 637–639; 13. октобра 1891, XVIII, бр. 41, с. 652–655; б) *Прилошци ка коменїару „Горскоїа Вијенца”* / Лабуд Гојнић. — Јавор, у Новом Саду, 15. децембра 1891, XVIII, бр. 50, с. 794–797.
- [12] Ђукић 1941: *Горски вијенац* / П. П. Његош. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд, 1941.

- [13] Ђукић 1944: *Горски вијенац* / П. П. Његош. Предговор и коментар Т. Ђукића. [Друго издање]. Београд, 1944.
- [14] Калезић 1994: *Горски вијенац* / Петар Петровић Његош. [Приредио Крсто Миловановић. Коментарисао Димитрије Калезић]. Никшић — Београд, [1994].
- [15] Ковачевић 1940: *Горски вијенац*. Историческо собитије при свршетку XVII вијека / Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Божидар Ковачевић]. Београд, 1940.
- [16] Ljubiša 1868: *Gorski vijenac*. Historički dogagaj pri svršetku sedamnaestog vijeka / Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska U Zadru: Tiskom Narodnoga Lista, 1868.
- [17] Маројевић 2005 а: *Текстологија Горској вијенца* / Радмило Маројевић. — [У књизи:] Петровић-Његош 2005: с. 5–34, 227–1004.
- [18] Маројевић 2005 б: *Монолој владике Данила „Ђе је зрно клицу заметнуло...” (кријичка досадашњих њумачења и научно издање њекстиа)* / Радмило Маројевић. — Радови / Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2005, бр. 8, с. 11–51.
- [19] Маројевић 2014 а: *Субјекатско-објекатска инверзија и њоеџика „тамних мјестиа”*. (Тумачење двају сџихова Горског вијенца: њорујани олџар јазичесџвом / на милосџ ње окренуџ небеса! [2359–2360]) / Радмило Маројевић. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2014, [књ.] LVII/1, с. 49–68.
- [20] Маројевић 2014 б: *Субјекатско-објекатска инверзија и њоеџика „тамних мјестиа”*. (Тумачење 25. сџиха Њејошеве оде Нек се овај вијек горди над свијема вјековима..., њосвећене „Праху Оца Србије”, а објављене уз њрво издање Горског вијенца) / Радмило Н. Маројевић. — Петар Други Петровић Његош: Двјеста година од рођења (1813–2013). Радови са научног скупа: Подгорица, 31. октобар — 1. новембар 2013. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2014, с. 221–235. (Научни скупови, књ. 125. Одјељење хуманистичких наука, књ. 1)
- [21] Маројевић 2014 в: *Монолој владике Данила „Ђе је зрно клицу заметнуло...” (кријичка досадашњих њумачења и научно издање њекстиа)* / Радмило Н. Маројевић. — Дани Његошеви: 2013/2014. Јубиларни зборник: 200-годишњица рођења Петра II Петровића Његоша [На корицама: Јубиларни Дани Његошеви: 2013/2014. Двјестагодишњица рођења]. Никшић: Књижевно друштво „Његош” — Тверь: издателство „Научная книга”, 2014, с. 72–120.
- [22] Маројевић 2015: *Субјекатско-објекатска инверзија и њоеџика „тамних мјестиа”*. (Тумачење 25. сџиха Њејошеве оде Нек се овај вијек горди над свијема вјековима..., њосвећене „Праху Оца Србије”, а објављене уз њрво издање Горског вијенца) / Радмило Н. Маројевић. — Студије српске и словенске. Серија I. Српски језик, Београд, 2015, књ. XX, с. 17–31.
- [23] Пејановић 2012: *Кријичко издање Горског вијенца Пејтра II Пејтровића Њејоша* / Ана Б. Пејановић. — Стил, Београд, 2012, књ. 11, с. 345–351.
- [24] Петровић-Његош 1847: *Горскій виенацъ*. Историческое событіе при свршетку XVII вџека. Сочиненіе П. П. Н. владыке црног[р]скога. — У Бечу: словима ч. о. о. мехитариста, 1847.

- [25] Петровић-Његош 2004: *Горски вијенац* / Петар II Петровић-Његош. Критичко издање. Приредио Радмило Маројевић. Београд: Фонд истине, БИГЗ, Епархија врањска, 2004.
- [26] Петровић-Његош 2005: *Горски вијенац* / Петар II Петровић-Његош. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- [27] Петровић-Његош 2016: *Луча микрокозма* / Петар II Петровић-Његош. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД — Цетиње: Narodni muzej Srne Gore, 2016.
- [28] Радовић 1947: *Њеџош и наше вријеме* / Владимир Поповић; *Горски вијенац* / П. Петровић Његош. 1847–1947; Редакција и Коментар / Ђуза Радовић. Загреб, 1947.
- [29] Решетар 1890: *Горски вијенац* / Владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу, 1890.
- [30] Решетар 1892: *Горски вијенац* / Владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Протумачио га Милан Решетар. Једанаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1892.
- [31] Решетар 1928: *Горски вијенац* / Владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Девето издање с коментаром Милана Решетара. Биоград.
- [32] Решетар 1940: *Горски вијенац* / Владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд, 1940.
- [33] Рјечник ЈАЗУ 1909 VI/28: *Рјечник хрватскога или српскога језика*. На свијет издаје Југославенска академија знаности и умјетности. Обрађује Т. Марећић. Dio VI. Svezak 28 (5). У Загребу, 1909. S. 641–800.
- [34] Рјечник ЈАЗУ 1922 VIII/38: *Рјечник хрватскога или српскога језика*. На свијет издаје Југославенска академија знаности и умјетности. Обradio Т. Марећић. Dio VIII. Svezak 38 (4). У Загребу, 1922. S. 641–960.
- [35] СБР 1999 I: *Старобългарски речник*. Том I. а–п. Софија.
- [36] СБР 2009 II: *Старобългарски речник*. Том II. о–у. Софија.
- [37] Стевановић 1976: *Језичка тумачења у коментарима Њеџошева Горској вијенца* / Михаило Стевановић. Београд: САНУ, 1976.
- [38] Стевановић 1990: *О језику Горској вијенца* / Михаило Стевановић. Београд: САНУ, Научна књига, 1990.
- [39] Стојановић 1891: [Критика издања: Решетар 1890] / Љуб. Стојановић. — Просветни гласник, Београд, 1891, XII, бр. 1 и 2, 57–67.
- [40] Томовић 1986: *Коментар Горској вијенца* / Слободан Томовић. Никшић, 1986.
- [41] Томовић 1990: *Коментари: Лажни цар Шћейан Мали. Луча микрокозма. Горски вијенац*. [На корицама: *Коментари Слободана Томовића Лажној цара Шћейана Малој, Луче микрокозма, Горској вијенца Пејра II Пејровића Њеџоша*] / Слободан Томовић. Београд — Цетиње, 1[990].
- [42] Томовић 1999: *Њеџошев Горски вијенац* / С. Томовић. –Енциклопедија Његош. Први том. [Главни и одговорни уредник Слободан Томовић]. Подгорица, 1999.

Радмило Н. МАРОВЕВИЧ

ЛИНГВИСТИКА И ПОЭТИКА «ТЕМНЫХ МЕСТ» ПОЭМЫ «ГОРНЫЙ ВЕНЕЦ» ПЕТРА НЕГОША

Резюме

В настоящей работе рассматривается толкование четырех фрагментов поэмы «Горный венец» Петра Негоша (поэма написана в 1846 г., а первое её печатное издание вышло в свет в феврале 1847 г.) с точки зрения лингвистики, поэтики и лингвокультурологии. Во вводной части работы обосновывается само понятие «поэтика «темных мест»».

В первой части статьи (п. 1) рассматриваются толкования стихов: Јунаштво је || цър зља | свѣкојѣга — / а и пи ђе <ј>ѣ || најслађѣ | дүшѣвно / којијем се || пјанѣ | покољѣња. [ст. 605–607] в аспекте лингвистики и поэтики. Автором принимается и новыми аргументами подтверждается толкование, отраженное в в русском переводе Александра Шумилова: Над злобою царствует геройство. / Этот сладкий духовный напиток / опьяняет поколенья смелых. (Петр II Петрович-Негош, Горный венец /перевод А. Шумилова/, Подгорица, 1996, с. 66).

Во второй части статьи (п. 2) рассматриваются толкования стихов: Нека бүүдѣ || бѳрба | нѣпрестана, / нека бүүдѣ || итѳ бити | нѣ може: / нѣкѳ ад прѳждрѳ, || пѳкоси | Сагана — / на грѳбљу ђе || ѳзниѳи | цвѳјеђе / за дѳлекѳ || нѣкѳ | покољѣње! [ст. 658–662] в аспекте лингвистики и поэтики. Автор приводит доказательства в пользу толкования первых трех стихов как придаточных предложений условия, связанных союзом *нека* с главным предложением, представленным в заключительных двух стихах. Большинство исследователей и авторов комментариев поэмы считает, что во фрагменте представлены императивные предложения с частицей *нека*, с помощью которой образуется повелительное наклонение 3-го лица. Ср. русский перевод А. Шумилова: Так послужим имени и чести / в этой битве без конца и края. / Пусть настанет то, что быть не может, / пусть мы ляжем под адской косою — / на могилах наших распустятся / прекрасные цветы для потомков. (Петр II Петрович-Негош, Горный венец /перевод А. Шумилова/, Подгорица, 1996, с. 68, 70).

В третьей части настоящей работы (п. 3) рассматривается толкование двух стихов поэмы: пѳрүгѳни || ѳлтѳр | јазѳчеством / на мѳлѳст ђѳ || окрѳнут | небѳса! [ст. 2359–2360]. Большинство исследователей и авторов комментариев поэмы, начиная с Милана Решетара, исходит из обычного, прямого порядка членов предложения, считая, что существительное *олтарь* употреблено в форме им. п. ед. ч. в роли подлежащего, в то время как существительное *небеса* — вин. п. мн. ч. в роли прямого дополнения. Это толкование отражено также в трех русских переводах: Пусть алтарь язычеством поруган, / небеса преклонит он на милость! (П. Негош, Горный венец /перевод Мих. Зенкевича/, М., 1955, с. 126); Хоть алтарь язычеством поруган, / но он склонит небо к милосердью! (П. Негош, Горный венец /перевод Ю. Кузнецова/, М., 1988, с. 133); Язычеством алтарь оскверненный / вас услышать набесам поможет! (Петр II Петрович-Негош, Горный венец /перевод А. Шумилова/, Подгорица, 1996, с. 182). Противоположную грамматическую трактовку рас-

сматриваемых нами стихов предложил Данило Вушович, считающий, что существительное *олтар* употреблено в форме вин. п. ед. ч. в роли прямого дополнения, в то время как существительное *небеса* — вин. п. мн. ч. в роли подлежащего. Автор настоящей статьи приводит доказательства в пользу этого последнего толкования, исходя из того, что в рассматриваемых стихах представлена инверсия, перестановка членов предложения.

В четвертой части статьи (п. 4) рассматриваются толкование стиха (шестнадцатисложника) оды «*Наша грозная эпоха страх родит и удивленье...*», опубликованной в составе первого издания поэмы: Покольења || дјѣла сѹдѣ / штѡ је чїјѣ || дајѹ св^н:јема: [ст. 25]. Все исследователи и авторы комментариев оды исходят из обычного, прямого порядка членов предложения, считая, что существительное *покольење* употреблено в форме им. п. мн. ч. в роли подлежащего, в то время как существительное *дјѣло* выражено в форме вин. п. мн. ч. в роли прямого дополнения. Это толкование отражено, например, в русском переводе А. Шумилова: Нашу жизнь — судить потомкам, / беспристрастным и суровым. (Петр II Петрович-Негош, Горный венец /перевод А. Шумилова/, Подгорица, 1996, с. 26). Автором настоящего исследования обосновывается, с точки зрения лингвистики и поэтики «темных мест», противоположная точка зрения: в рассматриваемом стихе представлена инверсия, перестановка членов предложения: существительное *покольења* употреблено в форме вин. п. мн. ч. в роли прямого дополнения, в то время как существительное *дјѣла* — им. п. мн. ч. в роли подлежащего (инверсия подлежащего и дополнения).

Помимо критического рассмотрения толкований четырех «темных мест» в поэме «Горный венец», целью данной работы явилось и теоретическое обоснование поэтики «темных мест».

Ключевые слова: Петр Негош, поэма «Горный венец», ода «Наша грозная эпоха страх родит и удивленье...», лингвистика «темных мест», поэтика «темных мест», актуальное членение предложения, стихосложение.